

מורה הדרך

דוד ילין
המחנך והאדם

עפרה מייטליס

צמיחתו של מחנך עברי

דוד ילין, ממנהיגי היישוב העברי בארץ ישראל מסוף המאה ה-19 עד אמצע המאה ה-20, היה איש רב פעלים שנשא בתפקידים ציבוריים רבים ונחשב לדמות שגישרה בין היישוב הישן ליישוב החדש. בקריקטורה שצוירה בימי חייו נראה ילין כשהוא יושב על 17 כיסאות - רמז לתפקידיו המרובים. בין השאר, הוא שימש סגן ראש עיריית ירושלים, נשיא "בני ברית", מייסד ומנהל "בית המדרש למורים העבריים", חבר ועד הספרות של "שפה ברורה", נשיא "ועד הלשון העברית", חבר פעיל ב"בית מדרש לספרים אברבנאל" וב"חברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה", פרופסור באוניברסיטה העברית ועוד. פעולתו הגיעה לשיאה עם התמנותו לנשיא הוועד הלאומי (1920-1929), אולם החינוך הוא שתפס מקום עיקרי בחייו.

ילין נולד בשנת 1864 בירושלים של היישוב הישן, לאביו יהושע ילין שהיה ממוצא אשכנזי ולאמו שֶׁחָכ לבית יהודה, בת למשפחה מיוחסת מבגדד. הוא גדל במציאות חיים שבה השתלבו ישן וחדש, מסורת ומודרנה, מזרח ומערב. תקופה זו מקפלת בתוכה את יצירתה של החברה החדשה בארץ ואת ניסיונות ההתמודדות של היישוב עם מודרנה, השכלה ולאומיות.

בילדותו למד ילין הצעיר ב"חדר", ולאחר מכן בישיבת "עץ חיים" שבה נודע בבקיאותו בתנ"ך ובשקידתו על לימודיו. מגיל 12 לערך למד אצל מורים פרטיים, ובכוחות עצמו למד צרפתית וגרמנית ומעט ערבית ספרותית. ערבית מדוברת למד מאמו. האב יהושע עודד את בנו בלימודי השפות, ובשנת 1881 כתב לו כי "לדעתי טוב מאד שתלמוד לשון אינגליז על בוריה, כי ברוב הימים תוכל להרוויח מזה יותר משפת פראנצזי [צרפתית]" [ד' ילין, איגרות, א', ירושלים תשל"ו, עמ' 11]. דוד השקיע אז את כוחותיו בלימוד הצרפתית ולא התלהב מן הרעיון, אולם הודה לאביו בחום על דרכי חינוכו:

ראיתי מזה כי לא ככל יושבי ירושלים העוזבים גורל בניהם ביד המקרה האומרים: "אשר זן אבותינו ואותנו בלי כל מלאכה ולמוד הוא יפרנס את בנינו אחרינו" ולא יתנו לבם אל גורלם הם

דוד ואיטה ילין, עונדת אות כבוד בריטי (שאותו החזירה עם פרסום "הספר הלבן" ב-1939)

דוד ילין, 1882

"שינוי עובדים לא רק למעננו ולמען ביתנו"

כתב דוד ילין לאיטה אשתו באלול תרפ"ח (1928) בהשקיפו על חייהם המשותפים, "כי אם גם ובעיקר לטובת הכלל, לטובת מוסד חנוך ומוסד חסד אשר יישארו באופן קיים בהיות להם בתים בנויים, אשר יעמדו על תלם בחיי בנינו ובני בנינו ויישאר לנו זכר בבניין ירושלים". לא במקרה בחר ילין להעמיד במרכז שני מוסדות הניצבים כעמודי התווך של מפעליהם: מוסד החסד "עזרת נשים" של איטה, ומוסד חינוך - הלא הוא "בית המדרש למורים העבריים", שבו ראה ילין את פסגת עשייתו.

איך רע ומר הנהו [...] לא כן אתה אבי יקירי! לא מהם ולא מהמונם הנך, אתה בהביטך בעינים פקוחות על מצב החיים בירושלים בראותך כי האיש אשר אין בידו מלאכה ולא למד המחיה את בעליו, האיש הזה גם תלמודו לא יתקיים בידו. אתה אחרת דמית בחנוך בנך, אחרת חשבת להיטיב מצב בנך בקיימך דברי שלמה: "מזה ומזה אל תנח ידך" ולזאת למדתני תורת ה' למען כי עת אגדל אהי נאמן לה' ודתו, וגם ברצונך למדתני השפה העברית, הערבית, הצרפתית ועתה גם האנגלית [כך!] למען אוכל להחיות נפשי מזה בימים הבאים. לכן אודך אבי! אודך בכל לבבי! על כל הטוב אשר הנך עושה עמדי, ואקוה כי לא תבוש בימים הבאים מחנוךך זה כי גדלה תקותי אשר שניהם יתקיימו בידי (שם, עמ' 10).

כשנה לאחר כתיבת המכתב, שממנו עולה כמיהתו העזה של ילן הנער לרכישת השכלה ולפריצת הגבולות הצרים שהותו לכל מי שנוגד בירושלים דאז, נסע ילן עם אמו ללונדון. הוריו קיוו כי קרובי משפחה העשירים יפרסו חסותם עליו ויעניקו לו השכלה. הניסיון נכשל, אך התשווקה להשכלה רק הלכה וגברה. בלונדון פגש ילן את ניסים בכר, והלה הציע לו לבוא וללמוד בבית הספר "תורה ומלאכה" של חברת כ"ח - שעתידי היה להיפתח בניהולו של בכר בירושלים. כשנפתח בית הספר בשנת 1882 שימש בו ילן מורה ותלמיד (הוא לימד עברית ולמד מדעים כלליים, צרפתית וערבית). בבית הספר של כ"ח החלה דרכו של דוד ילן כאיש חינוך בעל חזון, שבאישיותו נשזרו יחד תכונות נעלות בצד יכולת דידקטית טבעית וידע מקצועי נרחב. שם גם החל בעשייה ציבורית בעידודו של בכר, שהשפיע על עיצוב תפיסתו המקצועית כמורה וכאיש ציבור. מאז פעל ילן במסגרות חינוכיות שונות והטביע חותם בכל תחום מתחומי החינוך.

מגשר בין מסורת ומודרנה

דוד ילן היה מיוזמי הסתדרות המורים וממקימי גן הילדים העברי הראשון בירושלים (1903). הוא כתב ספרי לימוד ומחזות לבני הנעורים, שתרמו רבות להפיכת העברית לשפת ההוראה. גולת הכותרת של ספרי הלימוד האלה היו ספריו "לפי הטף" ו"מקרא לפי הטף" (ראו עמ' 25). בספרים אלו הגיש ילן למורה ולתלמיד ספר לימוד ב"שיטה הטבעית", שעל פיה הורה בבית הספר של כ"ח ובהמשך בבית הספר למל. בבית ספר למל ובסמינר למורים, שניהם של חברת "עזרה" הגרמנית, פעל ילן להפיכתה של העברית לשפת ההוראה.

חברת "עזרה" אמנם הייתה בעלת אוריינטציה משכילית-גרמנית אולם עודדה את הלימוד בשפה העברית; ראשיה סברו שלימוד בעברית הוא חלק בלתי נפרד מלימודי הדת היהודית וכי הוא מאפשר שפת הוראה משותפת לילדי כל העדות, כפי שהוכיחו גני הילדים שנפתחו זמן קצר קודם לכן. יחסה של החברה לעברית ולדת אֶפְשָׁר אפוא לילן ולשאר המורים העבריים למצוא את מקומם במסודות החינוך של החברה ולהוביל תהליכים חינוכיים בהתאם לתפיסתם החינוכית. מאמציהם הופנו בעיקר לטיפוח השפה העברית, שייצגה

יותר מכול את החזון הלאומי-ציוני, אך גם לחינוך עקיב ברוח המסורת היהודית ומורשתה. ילן עצמו עבד במסודות עזרה עד ל"מלחמת השפות", שפרצה בחשוון תרע"ד (1913). העילה למלחמת תרבות זו הייתה החלטת חבר הנאמנים של הטכניון שעמד לקום בחיפה על ידי חברת עזרה; הם קבעו כי לא תהיה שפה רשמית מחייבת במוסד, ומכאן שהשפה הגרמנית ולא השפה העברית תהיה שפת הלימוד העיקרית בטכניון ובבית הספר התיכון שיקום לידו.

בעקבות החלטה זו נפתח מאבק, שהופנה לא רק כלפי הטכניון אלא גם כלפי רשת בתי הספר של חברת עזרה שבהם חל כרסום במעמד העברית. ילן היה אחד ממנהיגיו, למרות שהצטרף למאבק רק בשלבו המאוחרים. בתום המאבק הוקם בית המדרש למורים העברי - תואר המדגיש את סבת הקמתו - וילן מונה להיות בראשו. הצטרפותו של ילן, שנודע כאיש מתון המשלב בחייו מסורת ומודרנה, השפיעה גם על מי שפסח על שתי הסעיפים ובעיקר על אלה שהעברית הייתה בנפשם, אך לא פחות מכך מסורת ישראל. בתי הספר של עזרה עברו לרשות התנועה הציונית, אך העובדה שילן הוא זה שעמד בראשם הניחה דעתם של הורים רבים שהיו מסורתיים. כשהתברר לילן שבתי הספר החדשים משילים מעליהם את לבושם הדתי, כפי שרבים חששו, הזהיר כי לא יוכל לתת את שמו למפעל שישלטו בו אחרים המתנגדים לגמרי לרוח הדתית.

במכתב לבן דודו אברהם שלום יהודה כתב ילן בתמוז תרע"ד (1914): "רק זאת החלטתי, כי אם יכריחוני לשנות רוח מוסדנו באופן המתנגד לרוחי ולהוכחת לבי, אז אתפטר גם מפה, ויהיה מה שיהיה, את נפשי אינני מוכר לא לשטנים ממין זה ולא לשטנים ממין אחר" (איגרות, א', עמ' 46). לאחר מלחמת העולם הראשונה הפך המוסד ל"כללי" באופיו יותר מאשר דתי-מסורתי, אולם דוד ילן המשיך לעמוד בראשו. דומה שיכולתו הנדירה להכיל דעות מנוגדות לשלו תרמה לכך, כמו גם סלידתו מחינוך מגזרי ורצונו ליצור מכנה משותף יהודי רחב ככל האפשר.

הרציונליות מייבשת: סכנות החינוך הלאומי

כידוע, שאיפתו זו לא עלתה יפה. ילן עצמו הכיר בכישלון דרכו, אך בכל זאת המשיך לאחוז בעמדותיו. עם זאת תמך בהסתדרות "המזרחי" בשנת 1920, כשזו ביקשה לפצל את החינוך הציוני לחינוך דתי שיעמוד ברשותה ולחינוך כללי. ייתכן שילן חשש מאפשרות פרישתה של "המזרחי" מהתנועה הציונית ומסירובה להיות שותפה במסודות הלאומיים המתהווים בארץ, ואפשר שחשש שרבים מילדי הדתיים לא ישתלבו בחינוך הציוני ויאצלו להשתלב במסודות היישוב הישן; אולם נראה שילן תמך בפיצול גם משום שהבין שמערכת החינוך שהתגבשה ביישוב איננה מתאימה למשפחות המעוניינות להעניק לילדיהן חינוך דתי מובהק - לא רק בתכנון אלא גם ברוחו, במהותו ובדמויות החינוכיות השותפות לו.

תמיכתו בהכשרת מורים ייחודית לבתי הספר הדתיים באה מתוך הכרה זו. בניגוד לרצונו ולאופיו היא גרמה לכך שביט

דוד יליון בחוד "אספת הנבחרים", הגוף הייצוגי ליהודי ארץ ישראל, 1925 (באדיבות בית המכירות "קדם")

דוד יליון
(במרכז) בראש
הוועד הלאומי,
1923 (ארכיון
התצלומים קק"ל)

מזרח פוגש מערב: צעירי ירושלים המשכילית, 1882,
דוד יליון יושב משמאל (במרכז: אילעזר בן־יהודה)

שיר החרות.
ערוג אהים, ראש נקטתה,
לקחות עריות קל סאמינו,
אל יאוש קלפנו! חרות נשאקהו
נחישתה, נשיבת תפארת ארצנו
אי לבס, בלגעים! תמחוו תפת ארץ
סוב קלא רנשי תפס קלפנו?
תפצנו לא ישוב סקל, ון וקרני
נחישתה, נשיבת תפארת ארצנו

"שיר החרות",
פורסם בספר
"צלילי חניא"
(תרפ"ז)

כרזה מ"מלחמת השפות", חשוון תרע"ד (1913)

מורי "בית המדרש למורים העבריי" בשעריו, בית הכרם, 1928

המדרש למורים שבניהולו איבד מצביונו הדתי, ובוגריו לא נחשבו ראויים ללמד במוסדות דתיים בארץ ובחו"ל. על אף שתמיכתו זו הייתה מנוגדת לאינטרסים האישיים שלו, ילן היה אמיץ דיו לדבוק בה. חליפת מכתבים בינו ובין המורה ח"א זוטא מזכירה את הימים שלפני מלחמת העולם הראשונה - אז ילן ניסה לשמר את אופיו המסורתי של בית המדרש ולו באופן מלאכותי, ודרש מהתלמידים להמציא תעודת הנהגה המעידה שהם הולכים בדרכי הדת; לאחר שהותקף בשל כך, הרפה מדרישתו. במכתבו לזוטא מיום כ"ח באייר תרפ"ה (1925) תיאר ילן את אכזבתו מחינוך לאומי שדבר אין לו עם הדת: "הנסיון הראנו כבר כי גידול ילדים בלי רוח דתי על יד הרוח הלאומי איננו מספיק כלל. הרצ[ו]נוליות מייבשת כל לח ורעננות שבדמיון הילד" (אצ"מ, 1/123/153A).

מדוע אפוא המשיך ילן לעמוד בראש בית המדרש על אף שנראה כי לא היה לרוחו, ומדוע לא השתלב במוסדות "המזרחי" שאליה היה קרוב בדעותיו? נראה כי ילן הבין שנקזבה תוחלתו ליצור "חינוך אחיד" לילדי ישראל, אך עדיין שאף להשפיע בחברה הכללית ולמנוע השתלטות מגמות חילוניות על החינוך הכללי. "המזרחי" סברה כי מקומו של ילן עמה (כעדותו שלו), ואולם הוא עצמו ביכר להמשיך ולהחזיק בעמדות מפתח שאינן מגזריות ובמקביל לסייע בבניית מערכת חינוכית עבור "המזרחי" אשר תתאים לתלמידים שומרי מצוות. ילן, כך דומה, ניסה למצוא את האיזון שבין שתי נטיות לבו: הוא המשיך להיות שותף מרכזי בחינוך הכללי תוך שהוא מסייע ל"המזרחי" בהזדמנויות שונות, אך דואג לכך שפעולתה תיעשה בתיאום עם ההנהלה הציונית ועם ועד החינוך תחת רשות כוללת אחת. מטבע הדברים, לא תמיד התנהלו הדברים על מי מנוחות ולא תמיד יכול היה ילן לרצות את שתי הנטיות.

האורח גירש את בעל הבית

דרכו זו באה לביטוי גם בתחום הפוליטי. ילן סלד מן המפלגות ובחר שלא לפעול מטעם מפלגה בעלת אידאולוגיה פוליטית המכוונת לציבור מובחן, דוגמת "המזרחי" שתאמה לתפיסותיו, אלא דווקא מטעמן של מפלגות שאליהן נספחו

אנשים מרקע מגוון. קשה לומר אם היה זה אפשרי במבנה הפוליטי של היישוב דאז לקיים מנהיגות ללא זיקה הדוקה למפלגה, אולם ברור כי ילן נתפס בעיני הציבור כמנהיג שטובת כלל הציבור לנגד עיניו. יצחק בן-צבי, שותפו לנשיאות הוועד הלאומי ולימים מחליפו בראשות הוועד, כתב עליו כך: סבלנותו הרבה, הבנתו לרחשי לבו של המתנגד, הרצון לדון ולחזור ולהפוך בדיון בעניינים השנויים במחלוקת, רצונו למצוא תמיד את המשותף - כל התכונות הנאצלות האלה הכשירו אותו למלא את תפקידו כיושב ראש הוועד הלאומי בשעתו. לא פעם התפלאתי והשתוממתי לכוח יציבותו הנפשית של דוד ילן לשבת יחד עם הצעירים בוויכוחים שארכו תכופות עד עלות השחר כדי למנוע קרע ביישוב (ידיעות החברה העברית לחקירת א"י, א, תש"ב, עמ' 2).

בעבודתו הפוליטית, כמו בעבודתו החינוכית, גילה ילן אמפתיה וקשב, סבלנות אין קץ ויכולת הכלה. אולם דומה כי דווקא תכונות אלה הן שעיקבו את עלייתו למנהיגות היישוב, שכן העסקנות הפוליטית הייתה זרה לרוחו. בשנת 1929 הודח ילן, למגינת לבו, מנשיאות הוועד הלאומי. ביישוב היהודי הייתה אז תרעומת על כך שאנשי ההנהלה הציונית והוועד הלאומי שהו בזמן מאורעות תרפ"ט בקונגרס הציוני בציריך ולא מיהרו לשוב ארצה. מעמדו של הוועד הלאומי, שנחשב בלאו הכי למוסד ייצוגי ונעדר סמכויות אמיתיות, היה בבי רע. הוחלט למנות את פנחס רוטנברג ליושב ראש הוועד הלאומי במקום ילן, מתוך תקווה שבכוח אישיותו הכריזמטית והתקיפה יצליח להעלות את קרנו של הוועד. ההדחה נעשתה בפתאומיות ולא בהליך מסודר, וילן המופתע והמאוכזב אמר על רוטנברג "בא האורח וגרש את בעל הבית".

ההדחה הותירה בו משקעים כבדים והשפעתו הפכה מוגבלת. לעומת זאת, אותן תכונות אישיות שדחקו אותו מן הזירה הפוליטית, סייעו לדוד ילן להצמיח פירות נאים בתחום החינוכי והתרבותי ולהיות בעל תפקיד מרכזי בעיצובה של התרבות העברית הלאומית המודרנית.

לעיון נוסף

1. י' ברלוביץ, "ספרד אשר בירושלים", עת-מול, 100 (דצמבר 1991), עמ' 6-8.
2. ע' מייטליס, דוד ילן - ביוגרפיה: לשאלת המעבר מחברה משכילית מתונה לחברה הלאומית החדשה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ט.
3. ע' מייטליס, "דוד ילן - מחיה לשון ההוראה", מים מדליו, 22-23 (תשע"א-תשע"ב [2012]), עמ' 323-356.
4. ש' קסאן, המחנך והמנהיג: דוד ילן האיש ופעלו, ירושלים תש"ם.